RAQAMLI JAMIYATDA KIBERJINOYATLARNI PROFILAKTIKA QILISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI.

С.Бахромов

ФарДУ тадқиқотчи

Annotatsiya: *Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida kiberjinoyatlarning kelib chiqish omillari hamda ularning oldini olishning ijtimoiy-falsafiy asoslari tahlil qilingan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida inson hayotining deyarli barcha sohalari raqamlashtirilmoqda. Bu jarayon ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi turdagi xavf-xatarlar, xususan, kiberjinoyatlar ko‘lamining kengayishiga ham sabab bo‘lmoqda. Maqolada kiberjinoyatlarning ijtimoiy, axloqiy va falsafiy omillari, raqamli madaniyat va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning ahamiyati, shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi o‘zaro mas’uliyat masalalari ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, raqamli jamiyatda axborot xavfsizligini ta’minlash va kiberjinoyatlarni profilaktika qilishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli jamiyat, kiberjinoyat, kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi, ijtimoiy-falsafiy omillar, raqamli madaniyat, profilaktika, raqamli transformatsiya.*

XXI asrda raqamli texnologiyalar taraqqiyoti inson sivilizatsiyasi rivojlanishining eng muhim omillaridan biriga aylandi. Raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, katta ma’lumotlar (Big Data) hamda internet xizmatlarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Bu jarayon iqtisodiy samaradorlikni oshirish, davlat boshqaruvini takomillashtirish va aholiga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash imkoniyatini yaratayotgan bo‘lsa-da, axborot makonida yangi tahdidlarni ham vujudga keltirmoqda.

Shunday tahdidlar ichida kiberjinoyatchilik eng xavfli transmilliy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Kiberjinoyatlar nafaqat iqtisodiy zarar keltiradi, balki shaxsning axborot xavfsizligi, davlatning raqamli suvereniteti, jamiyatning ijtimoiy barqarorligi hamda milliy xavfsizlikka ham jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois kiberjinoyatlarga qarshi kurashishni faqat huquqiy yoki texnik vositalar bilan cheklash mumkin emas. Ushbu muammoning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini o‘rganish, insonning raqamli muhitdagi xulq-atvori, qadriyatlari, raqamli madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatini tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda raqamli jamiyatda xavfsiz axborot muhitini shakllantirish davlat, fuqarolik jamiyati institutlari, ta’lim muassasalari va har bir fuqaroning o‘zaro hamkorligini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan kiberjinoyatlarning profilaktikasida raqamli savodxonlikni oshirish, axborotdan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish, axloqiy meyorlarni mustahkamlash va fuqarolarning kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlarini rivojlantirish dolzarb vazifalar hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi raqamli jamiyatda kiberjinoyatlarni profilaktika qilishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini tahlil qilish, mazkur jarayonga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash hamda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish bo‘yicha ilmiy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- raqamli jamiyat tushunchasining mazmun-mohiyatini tahlil qilish;
- kiberjinoyatlarning ijtimoiy va falsafiy xususiyatlarini ochib berish;
- raqamli madaniyat va kiberxavfsizlik madaniyatining o‘zaro bog‘liqligini asoslash;
- kiberjinoyatlarni profilaktika qilishda shaxs, jamiyat va davlatning o‘zaro mas’uliyatini ilmiy jihatdan yoritish;

· kiberjinoyatlarning oldini olishga qaratilgan samarali ijtimoiy-falsafiy mexanizmlarni taklif etish.

Maqolada tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, dialektik, ijtimoiy-falsafiy tahlil hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Bu usullar raqamli jamiyatda kiberjinoyatlarning kelib chiqish sabablari va ularni profilaktika qilish mexanizmlarini kompleks tarzda o‘rganish imkonini beradi.

Raqamli jamiyat va kiberxavfsizlik masalalari bo‘yicha xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ular raqamli transformatsiyaning ijtimoiy oqibatlari, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat va kiberjinoyatchilikning xususiyatlarini turli nuqtai nazardan tahlil qilganlar.

Xususan, raqamli jamiyat nazariyasi, tarmoq jamiyati konsepsiyasi hamda axborot sivilizatsiyasi masalalari bo‘yicha ilmiy qarashlar kiberjinoyatchilikning ijtimoiy asoslarini anglash uchun muhim nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda inson kapitali, raqamli savodxonlik, axborot madaniyati va kibergigiyena darajasi kiberxavfsizlikning muhim ijtimoiy ko‘rsatkichlari sifatida baholanmoqda.

Ayrim tadqiqotchilar kiberjinoyatlarning asosiy sabablarini texnologiyalar rivoji bilan bog‘lasa, boshqalari inson omili, ijtimoiy tengsizlik, axloqiy qadriyatlarning susayishi va raqamli madaniyatning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlaydi. Shu nuqtai nazardan mazkur maqola kiberjinoyatlarning ijtimoiy-falsafiy determinantlarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan.

Kiberxavfsizlik bu – tasodifiy va atayin qilingan axboriy hujumlardan himoyalanish demakdir. U ko‘p qirrali faoliyat sohasi bo‘lib, unga faqat tizimli va kompleks yondashuv muvaffaqiyat keltirishi mumkin. Ushbu tizimning mukammal bo‘lmaganligi oqibatida bir necha o‘n yillar davomida AQSH, Germaniya,

Rossiya, Eron va Ukraina davlatlarining axborot tizimlariga kiberhujumlar amalga oshirilgan.

Dunyodagi eng katta kiberhujumlar:

Petya/NotPetya/ExPetr – 10 mlrd. AQSH dollaridan ortiq zarar yetkazgan. WannaCry – eng katta (eng keng tarqalgan) virusli dasturlardan, 150 dan ortiq mamlakatlarda 500 mingdan ziyod kompyuter va boshqa qurilmalarni zararlashga ulgurgan va yetkazgan zarari 1 mlrd. AQSH dollaridan ortiq. “Facebook”ga hujum – “Facebook”ka qilingan hujum natijasida 267 mln. foydalanuvchilarning ma’lumotlari egallangan, natijada“Facebook”ka 5 mlrd. dollar jarima qo‘llangan. “Stuxnet” yoki “Chervya Stuxnet” – birinchi kiber qurol sifatida ta’rif berilgan vositalardan biri bo‘lib, u “Windows” o‘rnatilgan barcha kompyuterlarni zararlaganligi sababli umumiy ziyon aniqlanmagan. “Twitter”dagi mashhurlar – bor-yo‘g‘i bir soat ichida 300 fuqarodan 110.000 AQSH dollari qiymatidagi bitkoinlarni olishga erishgan, umumiy zarar aniqlanmagan. [3.,43–50]

Raqamli jamiyatda kiberjinoyatlarning oldini olish faqat huquqiy va texnik chora-tadbirlar bilan cheklanmasligi lozim. Samarali profilaktika ijtimoiy institutlar, ta’lim tizimi, davlat siyosati va fuqarolarning raqamli madaniyatini uyg‘un rivojlantirishga asoslanishi zarur.

Tadqiqot natijalari kiberjinoyatlarning profilaktikasida ijtimoiy-falsafiy yondashuv muhim metodologik asos ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, raqamli madaniyat, axborot etikasi, kibergigiyena va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish kiberxavfsizlikni ta’minlashning ustuvor omillari hisoblanadi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda sun’iy intellekt, raqamli suverenitet, kiberetika va raqamli fuqarolik konsepsiyalarini chuqurroq tadqiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining «Axborot xavfsizligi to‘g‘risida»gi Qonuni. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid 2021 yilgi farmoni. – Toshkent, 2021.
3. Шестаков Д.А. **Киберпреступность: уголовно-правовые и криминологические аспекты. –** Санкт-Петербург, 2021.
4. Гуров А.И. **Криминология. –** Москва: Юрайт, 2022.
5. Михайлова Е.А. Цифровая грамотность как фактор предупреждения интернет-преступности // *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. – 2022. – №1. – С. 73–80.
6. UNODC. **Global Study on Cybercrime. –** Vienna: United Nations, 2022.